

Dariusz Rolnik

Uniwersytet Śląski

<https://orcid.org/0000-0002-7649-3142>

Sejmiki mińskie i obywatele mińscy wobec reform Sejmu Czteroletniego (1788–1792)

W Rzeczypospolitej na sejm 1788 r. czekano już co najmniej od połowy 1787 r. Zjazd kaniowski i dynamicznie się rozwijająca sytuacja międzynarodowa, coraz bardziej angażująca Rosję, sprawiły, że w „jednym” momencie pojawiła się perspektywa zmian wewnątrz Rzeczypospolitej i jednocześnie nadzieja wzmocnienia jej słabej bardzo pozycji na mapie politycznej Europy¹. Takie oczekiwania były raczej powszechne, również w województwie mińskim, choć tu, uściślijmy, rozważania skupiają się na sejmikach mińskich wojewódzkich, do pozostałych sejmików tego województwa, mozyrskiego i rzeczyskiego, czynione będą tylko pojedyncze odwołania, jak też do laudów województw sąsiednich, które niekiedy miały także wpływ na decyzje podejmowane w Mińsku. Niestety, nie zauważono, by interesowano się w Mińsku kwestią wyboru posła Rzeczypospolitej do Szwecji. To nie żaden zarzut w stosunku do obywateli Mińszczyzny, ale stwierdzenie faktu, mieli oni bliższego sąsiada i on ich bardziej interesował. Wszak ta bliskość, jak się wydaje, rzutowała również na ich stosunek do procesu reform Sejmu Czteroletniego. Poparcie dla nich, ale także dystans i sprawa

¹ Por. np. W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. I, Warszawa 1991, s. 17–116; R. Butterwick, *Polska rewolucja a Kościół katolicki 1788–1792*, Kraków 2012, s. 55–256. Wskazywała na to również kampania sejmikowa przed sejmikami poselskimi, por. J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 roku*, [w:] idem, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. I, Warszawa 2007, s. 217–284; R. Butterwick, *op. cit.*, s. 257–280.

niemocnego zaangażowania w nie są widoczne, co jednak chyba nie wynikało z ich przekonania, ale z pragmatycznego podejścia do interesów prywatnych obywateli mińskich oraz patrzenia na świat przez pryzmat województwa mińskiego – ich małej ojczyzny.

Rozważania dotyczące sejmiku mińskiego i szlachty mińskiej oraz jej stosunku do zmian zaszłych w latach 1788–1792 powstały w oparciu o przeprowadzone badania podstawowe², czyli analizę laudów sejmikowych, instrukcji i korespondencji obywateli mińskich tego czasu, stanowiących bazę źródłową³. Niektóre jednak oceny i zachowania szlachty mińskiej potraktowano jako exemplum przynajmniej dla zachowania niektórych części Litwy, na co w literaturze wskazywano, choć wątków tych szerzej nie rozwijano. Jakkolwiek badania nad dziejami prowincji litewskiej w czasach stanisławowskich, w tym również województwa mińskiego, w ostatnich latach się rozwijają⁴, to dalej jednak brak ujęć

² Wykorzystano materiał zebrany w pracy nad projektem NCN 2014/15/B/HS3/02277 pt. *Adam Chmara (1720–1805) – ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum*.

³ Podstawą opracowania są lauda sejmikowe przechowywane w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku (Нацыянальным Гістарычным Архівам Беларусі) [dalej: NGAB], fond [f.] 1727, opus [op.] 1, Księgi mińskie, korespondencja Adama Chmary, wojewody mińskiego z Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie [dalej: BJ] oraz materiały z Archiwum Chmarów, NGAB, f. 1324.

⁴ Por. np. R. Jurgaitis, *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.*, Vilniou 2016; M. Jusupowicz, *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabiełtów w latach 1733–1795*, Warszawa 2014; A. Stankevič, *Lietuvos vyriausiojo tribunolo veikla. XVIII amžiaus antroje pusėje*, Vilnius 2018; D. Rolnik, *Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764–1795 w świetle ich korespondencji*, Katowice 2018; idem, *Z dziejów związku targowickiego na Litwie. O powstaniu i działalności konfederacji mińskiej w latach 1792–1793*, [w:] *W podróży przez wiek osiemnasty. Studia i szkice z epoki nowożytnej*, red. A. Perłakowski, M. Wyszomirska, M. Zwierzykowski, Kraków 2015, s. 317–336; idem, *Szlachta koronna wschodnich kresów Rzeczypospolitej zabranych w II rozbiórce wobec rosyjskich władz w 1793 roku*, „Studia Historyczne” 2001, z. 2, s. 119–213; idem, *Tropem politycznym i ideologicznym podróży petersburskiej Adama Chmary ostatniego wojewody mińskiego (1793)*, [w:] *XVIII amžiaus studijos. 6. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Personalijos. Idejos. Refleksijos*, red. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2020, s. 106–116; idem, *Sejmiki poselskie mozyrskie w latach 1778–1786 i ich reprezentanci na sejmach Rzeczypospolitej*, [w:] *Aktual'nye problemy istorii i kul'tury*, Vypusk 2, Minsk 2020, s. 258–279; idem, *Mińskie sejmiki poselskie w latach 1778–1786 – między problemami domowymi a światem zewnętrznym*, „Res Historica” 2021, nr 51, s. 313–338; idem, *Adam Chmara (1720–1805) – ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum*, Katowice 2022. Bardziej

monograficznych dotyczących sejmików litewskich. To stwierdzenie jest postulatem badawczym. O postawach elit sejmujących w stolicy w latach 1788–1792 i ich zapleczu politycznym wiemy już sporo, niemniej czasy Sejmu Czteroletniego pokazały aktywność szlachty prowincjonalnej i tamtejszych elit. Zdaje się ona uzmysławiać, jaki był i gdzie tkwił potencjał obrony – symbolicznie ujmując – zreformowanej przez Konstytucję 3 maja ich wspólnej(?) ojczyzny.

Interesujący nas powiat miński politycznie był przed sejmem 1788 r. podzielony na co najmniej dwie frakcje. Ta sugerowana wątpliwość „co najmniej” wynika z prostej konstatacji – to nie ideologia i nie program polityczny o owym podziale decydowały, a układy personalne i relacje między głowami najważniejszych rodzin w Mińszczyźnie i litewskimi dysydentami w tym czasie. W Mińskim rywalizowały z sobą rodziny z jednej strony Chmarów, z drugiej Prószyńskich, Bykowskich i Wołodkowiczów⁵. Sfery programowa czy ideologiczna nie były dla tamtejszej szlachty zupełnie obojętne, wszak nie decydowały o podziałach, bowiem silnej i wolnej Rzeczypospolitej chcieli wszyscy. Często także się okazywało, że dążenia i pragnienia lokujących się w różnych „stronnictwach” były podobne, co niekiedy ładnie się uwidaczniało w podejmowaniu decyzji politycznych na sejmikach, ale też w personalnych wyborach.

W przededniu sejmu 1788 r. w Mińsku największe wpływy miał Adam Chmara, wojewoda miński, reprezentujący formalnie stronnictwo Stanisława Augusta, ale przy całej swojej grzeczności, po zawodzie, którego doznał w 1787 r. w staraniu o starostwo mińskie, utrzymywał dystans do bieżącej polityki, a z „wybranym”

syntetyczne opracowania: A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego epoki stanisławowskiej (do 1788 r.). Zmiany w ustroju i funkcjonowaniu*, [w:] *Ziemia północne Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w dobie rozbiorowej 1772–1815*, red. M. Biskup, Warszawa–Toruń 1996, s. 59–66; idem, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII w.*, Warszawa 2000; idem, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustrój – społeczeństwo*, Warszawa 2013.

⁵ Ten podział utrzymywał się przez cały okres stanisławowski, z pewnymi koniunkturalnymi odmiannymi. Por. S. Kościółkowski, *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski*, t. I, Londyn 1970, s. 115–123, 133, 159; A. Kalenkiewiczówna, *Rozkład partii Tyzenhauza na tle sejmików litewskich*, [w:] *Księga pamiątkowa Koła Historyków słuchaczy USB w Wilnie*, Wilno 1933, s. 124–126, 151.

wówczas Michałem Hieronimem Brzostowskim był skonfliktowany⁶. Gdy tego od niego nie żądano albo nie miał własnego interesu, to od spraw publicznych lekko się dystansował. Na sejmikach deputackich w Mińsku odbytych 4–5 lutego 1788 r. się nie pojawił. Przeprowadził je Antoni Prószyński, podkomorzy miński, w przytomności skonfliktowanego z A. Chmarą M.H. Brzostowskiego, starosty mińskiego⁷. Sejmiki te przeszły bez większego echa⁸, ale wyraźnie pokazały, że niepoślednią rolę w nadchodzącym czasie będzie odgrywał Karol Stanisław Radziwiłł, wojewoda wileński⁹, gdyż to jego kandydaci zostali w Mińsku deputatami. Wydaje się, że sejmiki deputackie były również początkiem przygotowań K.S. Radziwiłła do sejmików poselskich. Gotując je – nie tylko w Mińsku – K.S. Radziwiłł rozesłał setki listów, o tej aktywności księcia A. Chmara wiedział¹⁰.

Wojewoda miński, nie przeciwstawiając się wojewodzie wileńskiemu, przypuszczalnie sam zajął się przygotowaniem sejmiku w Mińsku, ale uczynił to dopiero na polecenie Stanisława Augusta¹¹. Być może także w tym celu – formalnie załatwiał tam swoje sprawy

6 Por. D. Rolnik, *Adam Chmara...*, s. 305–309. M.H. Brzostowski wybrany został nie będąc obywatelem mińskim, bez zaplecza politycznego w województwie. Przypuszczać możemy, że później, niespełna rok po wyborze, A. Chmarę mogła irytować propozycja M.H. Brzostowskiego sprzedania starostwa za 100 tys. złp. Wincentemu Wołodkowiczowi. Por. Leon Scheyba do A. Chmary, Mińsk 8 II 1788, BJ, rkps 6660, k. 2–2v. Por. też B. Zaleski, *Korespondencja królowa Stanisława Augusta*, Poznań 1872, s. 86.

7 Por. Laudum sejmiku mińskiego, 8 II 1788, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 27, k. 37–38. Por. L. Scheyba do A. Chmara, Mińsk 8 II 1788, BJ, rkps 6660, k. 2–2v. Na sejmiku był kasztelan miński Szymon Zabiełło, ale w mińskim nie miał zaplecza i niewiele znaczył, choć potencjalnie miał takie możliwości.

8 Na deputatów, bez większych sporów, wybrano chorążego mińskiego Stefana Bykowskiego i starościca herdumskiego Michała Chełchowskiego. Laudum, 8 II 1788, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 27, k. 37–38. Por. też Kredens deputatami, 5 II 1788, *ibidem*, k. 33–34v. Deputaci przysięgę złożyli 4 lutego, pod aktem łącznie 79 podpisów. Por. też Kredens Chełchowskiemu, *ibidem*, k. 35–36v; L. Scheyba do A. Chmary, Mińsk 8 II 1788, BJ, rkps 6660, k. 2–2v.

9 Por. Ks. J.[ózef] Hołyński, kanonik smoleński do A. Chmary, Wilno 26 I, 3 i 5 II 1788, BJ, rkps 6668, k. 94, 97, 99.

10 Por. Onufry Przeradowski do A. Chmary, Radutycze 27 VII 1788, BJ, rkps 6660, k. 8. Por. J. Michalski, *op. cit.*, s. 221.

11 Stanisław August do A. Chmary, Warszawa 11 VII 1788, Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie [dalej: BCz.], rkps 732, s. 163.

procesowe w trybunale¹² – w lipcu pojechał do Grodna, gdzie trudno było nie rozmawiać o przyszłych sejmikach. A. Chmara wiedział, że na Litwie było wyjątkowo wielu chętnych do poselstwa¹³, zresztą już w kwietniu 1788 r. ksiądz Józef Hołyński pisał do niego, że sejmik miński zapowiadano jako „forsowny”¹⁴. Przed sejmikami Stanisław August wzywał do łączenia umysłów, być może nie czynił tego szczerze, miał słusznie co do tego wątpliwości Jerzy Michalski¹⁵, wszak o tym z przekonaniem donoszono A. Chmarze. Jan Józef Kłokocki, jego przyjaciel, wyraźnie sugerował, że Stanisław August chce się pogodzić z „Familią”¹⁶. Burzył to przekonanie Jan Pawlikowski, również bliski A. Chmarze polityk miński, który twierdził – na podstawie słów biskupa wileńskiego Ignacego Massalskiego – że dwór będzie zwalczał radziwiłłowskich kandydatów, a popierał jego¹⁷. Całość dla A. Chmary zapowiadała się tym gorzej, że wiedział, że z kolei hetman polny litewski Ludwik Tyszkiewicz będzie występował przeciw I. Massalskiemu i będzie popierał kandydatów K.S. Radziwiłła¹⁸. Dodajmy, że swoich kandydatów podał również prymas Michał Poniatowski, ten zalecał kogoś z rodzin Świętorzeckich i Pawlikowskich¹⁹. Z otoczenia Stanisława Augusta pisano do A. Chmary – przestrzegając przed wieloma

12 A. Chmara do żony [Marianny Chmarzyny], Grodno 10 VII 1788, NGAB, f. 1324, op. 1, rkps 43, k. 280v.

13 Por. Jan Józef Kłokocki do A. Chmary, 25 VI 1788, BJ, rkps 6659, k. 94–95; [Józef] Downarowicz do M. Chmarzyny, Wilno 17 VIII 1788, BJ, rkps 6660. Por. J. Michalski, *op. cit.*, s. 231.

14 Por. [J.] Hołyński do A. Chmary, Wilno 27 IV 1788, BJ, rkps 6668. Por. J. Michalski, *op. cit.*, s. 231.

15 Por. J. Michalski, *op. cit.*, s. 236.

16 Por. J. J. Kłokocki do A. Chmary, Syczki 29 VII 1788, BJ, rkps 6660, k. 4–4v. Por. też J. J. Kłokocki do A. Chmary, Syczki 25 VI 1788, BJ, rkps 6659, k. 95–95v. Por. J. Michalski, *op. cit.*, s. 236.

17 Por. Jan Pawlikowski, sędzia ziemski miński do A. Chmary, Wilno 8 VII 1788, BJ, rkps 6659, k. 96–97. J. Pawlikowski miał swoje ambicje. Por. też [Ignacy] Kurzeniecki do A. Chmary, „z Pińskiego” 8 VIII 1788, BJ, rkps 6660, k. 15. Por. J. Michalski, *op. cit.*, s. 262, 265; J. Hołyński do A. Chmary, Wilno 25 VIII 1788, BJ, rkps 6668, k. 144; J. Downarowicz do A. Chmary, Wilno 17 VIII 1788, BJ, rkps 6660, k. 14.

18 Por. J. Hołyński do A. Chmary, Wilno 4 VIII 1788, BJ, rkps 6668, k. 142. Por. J. Michalski, *op. cit.*, s. 265.

19 Por. J. Michalski, *op. cit.*, s. 270.

kandydatami – z sugestiami za Józefem Wołodkowiczem, starościcem hajneńskim i „panem [Kazimierzem] Zawiszą”, kapitanem lub [Piotrem] Pawlikowskim, skarbnikiem mińskim, a w konkluzji autor listu stwierdzał, że z ich wyborem nie powinno być trudności, że zjedną oni serca tamtejszych obywateli²⁰. Piszący był przeciwny za to Ignacemu Daszkiewiczowi, sędziemu grodzkiemu mińskiemu, ale żeby go nie odstręczać, proponował zaspokoić go wsparciem do sęstwa ziemskiego²¹. Niepokoiły A. Chmarę również ambicje M.H. Brzostowskiego, starosty mińskiego, który ubiegał się o poselstwo z trockiego, ale chciał odgrywać aktywną rolę w Mińsku²². Sejmik miński zapowiadał się więc faktycznie burzliwie. Warto zaznaczyć, że nie mówiono w listach, dotyczących tych „plant” konkretnych osób, o planach reform. Wydaje się, że tak się działo nie z powodu braku zainteresowania tymi kwestiami, lecz wręcz przeciwnie, wiadomo było powszechnie, co dany kandydat w generaliach reprezentuje, zgoda na aukcję wojska była hasłem powszechnym, chociaż nie wiemy o pomysłach na nią obywateli mińskich. Programowo A. Chmara, jakkolwiek miał swoje sympatie personalne, był najbliższy partii radziwiłłowskiej, czyli poniekąd królewskiej, lub kandydatom prymasa M. Poniatowskiego, a przeciwny I. Massalskiemu i M.H. Brzostowskiemu²³.

Adam Chmara stawiał się na sejmiku poselskim w Mińsku, a przed nim nawet postarał się o zaopatrzenie dla sprzyjającej mu szlachty, postąpił może nie „po radziwiłłowsku”, ale zwieziono do Mińska spore zaopatrzenie, ze słoniną, gorzałką i miodami²⁴. Na ile się to

20 NN do A. Chmary, Warszawa 24 VII 1788, NGAB, f. 1324, op. 1, rkps 43, k. 223.

21 *Ibidem*, k. 223v.

22 Por. [J.] Hołyński do A. Chmary, 4 VIII 1788, BJ, rkps 6668, k. 142. Por. J. Michalski, *op. cit.*, s. 266.

23 Por. J. Hołyński do A. Chmary, Wilno 20 VII i 21 VIII 1788, BJ, rkps 6668, k. 137–138, 139–140, przeciwko partii I. Massalskiego i M.H. Brzostowskiego, jak wynika z tych listów, była też hetmanowa A. Ogińska. Potem J. Hołyński się cieszył, że I. Massalski przegrał sejmiki wileńskie i stracił 30 tys. złp, bo tyle na nie wydał. Por. J. Hołyński do A. Chmary, Wilno 25 VIII 1788, BJ, rkps 6668, k. 142. Por. D. Rolnik, *Adam Chmara...*, s. 318–322.

24 Regestr rzeczy wziętych na sejmiki, 21 VIII 1788, A. Chmara, NGAB, f. 1324, op. 1, rkps 27, k. 262.

przełożyło na przebieg sejmików, trudno stwierdzić, ale wojewoda miński mógł chyba być zadowolony z przebiegu sejmiku, choć nie wszystko poszło po jego myśli.

Sejmik rozpoczęto 18 sierpnia pod przewodnictwem wojewody mińskiego A. Chmary²⁵. Kandydatami do poselstwa byli: podstarosta miński Stanisław Prószyński, podstoli grodzieński i sędzia grodzki miński Ignacy Daszkiewicz, skarbnik miński Piotr Pawlikowski i staroście hajneński Józef Wołodkowicz. W nadziei, że kandydaci się ugodzą, sesję przeniesiono na 19 sierpnia. Tego dnia jednomyślnie wybrano J. Wołodkowicza²⁶, szwagra M.H. Brzostowskiego, który go wspierał²⁷, dodajmy, z rodziny wrogiej A. Chmarze. Później I. Daszkiewicz nie przystąpił do kreskowania, „dobrowolnie odstąpił”²⁸, więc walka o drugi mandat poselski rozegrała się między kandydatem I. Massalskiego Piotrem Pawlikowskim, skarbnikiem mińskim (którego zalecał też prymas M. Poniatowski)²⁹ a kandydatem K.S. Radziwiłła Stanisławem Prószyńskim, podstarościm mińskim, ten był jednak niepopularny w partii radziwiłłowskiej i być może dlatego drugiego dnia głosowania się wycofał³⁰. O niechęci wielu obywateli do S. Prószyńskiego pisali do A. Chmary wcześniej ksiądz Hołyński i J. Pawlikowski³¹. Wojewoda miński mógł się więc spodziewać takiej jego decyzji. Już bez większych perturbacji 20 sierpnia przygotowano dla wybranych

²⁵ Laudum województwa mińskiego, 21 VIII 1788, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 27, k. 399–399v.

²⁶ *Ibidem*, k. 399v.

²⁷ Por. J. Michalski, *op. cit.*, s. 269.

²⁸ Laudum, 21 VIII 1788, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 27, k. 399v. Być może za ustąpienie obiecywano mu urząd sędziego ziemskiego, por. I. Daszkiewicz do S.K. Radziwiłła, Mińsk 22 VIII 1788, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Archiwum Radziwiłłów, dz. v, rkps 2793, s. 59, prosił tu S.K. Radziwiłła o poparcie starań o sędstwo ziemskie mińskie.

²⁹ Por. J. Michalski, *op. cit.*, s. 270.

³⁰ Laudum, 21 VIII 1788, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 27, k. 399v. Por. J. Michalski, *op. cit.*, s. 270.

³¹ Por. [J.] Hołyński do A. Chmary, Wilno 27 IV, 13 VII, 25 VIII 1788, BJ, rkps 6668 k. 119–120, 135–136, 142; Jan Pawlikowski do A. Chmary, 8 VII 1788, BJ, rkps 6659, k. 96–97.

posłów instrukcję³². O wynikach sejmiku mińskiego A. Chmara poinformował Stanisława Augusta w liście z 21 sierpnia³³. Następnie A. Chmara deklarował poparcie i powolność w stosunku do króla i obiecywał stawić się na sejmie³⁴. Nieco inaczej opisał A. Chmara dzień elekcji posłów w liście do żony M. Chmarzyny, stwierdzał w nim: „Nie żałuję mojej bytności na tutejszych sejmikach, nie żałuję, że umęczony byłem czasu tych obrad i czasu kreskowania się, albowiem prawie niepodobne z pierwszych zamiarów sejmikowania stały się rzeczy”³⁵. Z listu tego jednak widać, że na sejmiku nie czuł się komfortowo, tak jakby spadał z niego ciężki obowiązek, stwierdzał: dziś instrukcję układamy i jutro będzie gotowa „do podpisania”, zapowiadał również, że następnego dnia w nocy wyjedzie do domu³⁶. Być może ta walka o poselstwa wpłynęła na fakt, że instrukcja dana posłom mińskim była bardzo krótka. Tej, niestety, nie ma w księgach mińskich Narodowego Archiwum Historycznego Białorusi, znamy ją ze Zbioru Popielów z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Wynika z niej, że posłowie mieli domagać się zabezpieczenia całości Rzeczypospolitej w okolicznościach trwającej wojny Rosji i Austrii z Turcją, w tej mierze „w szczególności” nic konkretnego swym posłom jednak nie zalecali. Co istotne, godzili się natomiast na „ofiara publiczną”, choć z żądaniem, by obciążenia były sprawiedliwie dzielone tak, by nie prowadziły „do zniszczenia majątków naszych”, godzono się także na aukcję wojska, choć jej wielkości nie określono; rekomendowano również zasługi Stanisława Szczęsnego Potockiego, który granic naszych bronił³⁷. Krótka to i oszczędna w treści instrukcja,

32 Laudum, 21 VIII 1788, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 27, k. 400. Por. też *Lietuvos didžiosios kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, red. R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Vilnius 2015, s. 322–323 (Instrukcja sejmiku mińskiego z 20 VIII 1788).

33 A. Chmara do Stanisława Augusta, [Mińsk] 21 VIII 1788, BCz., rkps 732, s. 165.

34 A. Chmara do Stanisława Augusta, Hołynka 8 IX 1788, BCz., rkps 732, s. 167.

35 A. Chmara do [M. Chmarzyny], Mińsk 20 VIII 1788, NGAB, f. 1324, op. 1, rkps 43, k. 121–121v.

36 *Ibidem*, k. 121v–122.

37 Por. *Lietuvos didžiosios...*, s. 322–323.

ale najważniejsze kwestie aukcji wojska i ich finansowania aprobowwała, choć pod pewnymi warunkami. Jeszcze nie wiadano dokładnie, w jakim kierunku pójdzie sejm i jaki przyjmie kształt, ale na dwie sprawy zasadnicze dla Rzeczypospolitej się godzono, na aukcję wojska i podatki na nie.

Sejmiki miński lutowy 1789 r. w kwestiach politycznych się w żaden sposób nie wypowiedział, choć sprawa wyboru deputatów się skomplikowała, to jednak nie kwestie ideologiczne o tym decydowały, a ambicje personalne Prószyńskich i Wołodkowiczów. Kandydatów do funkcji deputackiej pod koniec 1788 r. ustalili A. Chmara w porozumieniu z kanclerzem A.M. Sapiehą³⁸. Później okazało się, że kandydatów do deputacji będzie więcej³⁹. Nad wszystkim jednak miał czuwać A.M. Sapieha, który 13 stycznia 1789 r. wyjechał z Warszawy do Różany⁴⁰. A. Chmara od udziału w tych sejmikach się dystansował, wszak tylko listownie promował swych kandydatów⁴¹. Wszelkie wcześniejsze ustalenia na niewiele się zdały, co przewidywał przyjaciel A. Chmary ks. J. Hołyński, bowiem, jak pisał, w Mińsku „brakuje sternika”⁴², czyli, jak możemy domniemywać, właśnie A. Chmary. Z laudum sejmiku mińskiego wynika, że rozpoczął się 9 lutego na zamku mińskim pod prezydencją Antoniego Prószyńskiego, podkomorzego mińskiego, a kandydatami do funkcji deputackich byli: sędzia grodzki miński Józef Sielawa, podkomorzyc Stanisław Prószyński, Józef Wołodkowicz, Gaspar Horain, Józef Żyżemski, Jerzy Moszyński, Antoni Lamacki(?), Wincenty Bykowski i strażnik

38 Por. A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 28 i 31 XII 1788, NGAB, f. 1324, op. 1, rkps 43, k. 176v–177, 179. Por. też [Ignacy Komar] do A. Chmary, Mińsk 13 i 19 XII 1788, BJ, rkps 6660, k. 75–75v, 8.

39 Por. [?] Kuczewski do A. Chmary, Mińsk 10 i 16 I 1789, Tadeusz Grodliński do A. Chmary, Kojdanów 24 I 1789, Ferdynand Kusteri do A. Chmary, Mińsk 7 II 1789, BJ, rkps 6661, k. 12, 22, 41–42, 60–60v.

40 A. Chmara do [M. Chmarzyny], Warszawa 14 I 1789, NGAB, f. 1324, op. 1, rkps 43, k. 154v.

41 Por. [I. Komar] do A. Chmary, Mińsk 10 I 1789, Tadeusz Bohdanowicz, łowczy miński do A. Chmary, Starzynki 16 I 1789, BJ, rkps 6661, k. 14–14v, 24. Niektórzy liczyli na obecność A. Chmary na sejmiku. Por. np. [I. Komar] do A. Chmary, Mińsk 10 i 19 I 1789; Józef Żyżemski do A. Chmary, Mińsk 17 I 1789; J.[ózef] Wołodkowicz, sędzia ziemski miński do A. Chmary, Mińsk 17 i 30 I 1789, BJ, rkps 6661, k. 14, 28, 31, 35–36, 48–48v.

42 J. Hołyński do A. Chmary, Wilno 9 II 1789, BJ, rkps 6668, k. 171–171v.

miński Ignacy Piszczalo. Z lakonicznego zapisu wynika, że deputatami – za dobrowolnym odstąpieniem pozostałych kandydatów – zostali S. Prószyński i J. Wołodkowicz⁴³. Następnego dnia, 10 lutego, za przywilejami królewskimi ogłoszono Jana Świątorzeckiego obożnym mińskim, Jana Piszczalę strażnikiem mińskim i Ksawerego Wołodkowicza miecznikiem. Przystąpiono też do elekcji sędziego ziemskiego po zeszłym Felicjanie Prószyńskim. Jednomyślnie wybrano Józefa Wańkowicza, dotychczasowego pisarza grodzkiego, pozostali ubiegający się o to sęstwo: Ignacy Daszkiewicz, który wcześniej zabiegał u A. Chmary o poparcie⁴⁴, i Tadeusz Bohdanowicz, łowczy miński, zrezygnowali. Tego się początkowo nie spodziewano, bowiem sesję zamierzano przenieść na kolejny dzień, ale się okazało, że już na sesji popołudniowej 10 lutego kandydujący „ugadali się”⁴⁵. Pod aktem podpisów jest niewiele, w sumie 46 osób⁴⁶. Nie ulega jednak wątpliwości, że sejmik był dużo liczniejszy, bowiem pod kredensem dla S. Prószyńskiego podpisały się 74 osoby⁴⁷, a pod elekcją sędziego J. Wańkowicza widnieje około tysiąca podpisów⁴⁸. W laudum pominięto też fakt, że I. Daszkiewicz rozdwoił sejmik i sam się wybrał sędzią ziemskim mińskim, obaj, tzn. I. Daszkiewicz i J. Wańkowicz,

⁴³ Laudum województwa mińskiego, Mińsk 10 II 1789, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 28, k. 79–79v. Por. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1794*. Spisy, oprac. A. Rachuba, P.P. Romaniuk, Warszawa 2004, s. 386. Por. też [Józef] Wołodkowicz do [A. Chmary], [Iwanisk] 20 II 1789; [?] Wiażewicz do A. Chmary, Mińsk 10 II 1789, AGAD, Zbiór Aleksandra Czołowskiego, rkps 686, s. 82–83, 84 – w obu tych relacjach podkreślano dużą rolę i zły wpływ na sejmik I. Daszkiewicza.

⁴⁴ Por. I. Daszkiewicz do A. Chmary, Mińsk 4 I 1789, BJ, rkps 6661, k. 3. Ponoć je uzyskał, por. Jan Pawlikowski do A. Chmary, Mińsk 9 I 1789, BJ, rkps 6661, k. 10–11.

⁴⁵ Laudum, Mińsk 10 II 1789, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 28, k. 79–79v. Por. [I. Komar] do A. Chmary, Mińsk 13 XII 1788, BJ, rkps 6660, k. 75–75v (tu mowa o kandydatach, wśród których, zdaniem I. Komara, szanse miał I. Daszkiewicz, który chwalił się, że ma poparcie Stanisława Augusta).

⁴⁶ Laudum, Mińsk 10 II 1789, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 28, k. 80–80v.

⁴⁷ Kredens Prószyńskiemu, Mińsk 10 II 1789, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 28, k. 74–75. Podpisali się m.in. Antoni Prószyński, Franciszek Uniechowski, Jan Pawlikowski, Jan Wołodkowicz, Stefan Bykowski, Kazimierz Zawisza. Por. też Kredens na deputatów Prószyńskiemu i Wołodkowiczowi, [Mińsk] 9 II 1789, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 28, k. 76–77 (tu 76 podpisów).

⁴⁸ Por. Regestr szlachty dla Wańkowicza, [Mińsk] 10 II 1789, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 28, k. 81–102, średnio na każdej stronie po 50 podpisów.

zaraz po sejmikach pojechali do Warszawy, co J. Chmara puentował złośliwie: ciekawe, który z nich zyska przywilej⁴⁹. Ostatecznie Stanisław August wydał przywilej dla J. Wańkowicza. Relacje, które przesłano A. Chmarze z sejmiku, przedstawiały i sejmik, i jego elity w złym świetle. Jan Pawlikowski krytykował postawę I. Daszkiewicza, który na wszystkich „ciskał jady”, z kolei podkomorzy A. Prószyński cały czas miał „zwady”, a Wołodkowiczom zarzucał, że „zdradzili” [I.] Piszczalę⁵⁰. O problemach reform nie mówiono na sejmiku wcale; oczywiście temu on nie służył, ale można odnieść wrażenie, że partykularne cele i przede wszystkim ambicje nie pokazywały nowego ducha obywatelskiej postawy. Dotyczy ta ocena A. Chmary, który nie chciał na sejmiku odgrywać żadnej roli i żadnych kandydatów do funkcji nie chciał prawdziwie wspierać; chyba w tym gronie kandydatów najbardziej swe ambicje okazywał związany z K.S. Radziwiłłem I. Daszkiewicz, który już wcześniej w 1788 r. liczył na poparcie księcia do poselstwa, w czym został zawiedziony⁵¹.

Kolejny deputacki sejmik miński odbył się w 8–12 lutego 1790 r., tym razem już pod przewodnictwem A. Chmary. Nie było na nim starosty mińskiego M.H. Brzostowskiego, który podobno bał się zjechać do Mińska⁵², przypuszczalnie by nie pogłębiać konfliktu z wojewodą mińskim. Na sejmiku nie było również kasztelana mińskiego Szymona Zabiełły⁵³. A. Chmara później sam napisał, w liście do Elżbiety Sapieżyny, że sejmik odbył się pod jego kontrolą⁵⁴.

⁴⁹ Por. Onufry Przeradowski do A. Chmary, Mińsk 13 II 1789; [Joachim Chmara] do A. Chmary, Dworzyszcz 13 II 1789; [I. Komar] do A. Chmary, Mińsk 14 II 1789, BJ, rkps 6661, k. 69, 71, 72–73.

⁵⁰ Por. J. Michalski, *op. cit.*, s. 270. Już w 1784 r. był brany pod uwagę przez K.S. Radziwiłła do funkcji poselskiej, był zaproszony do Nieświeża na 13 VIII 1784. *Korespondencja ks. Karola Stanisława Radziwiłła wojewody wileńskiego „Panie Kochanku” 1762–1790 ze zbiorów rodzinnych*, wyd. K. Waliszewski, Kraków 1888, s. 144. O sejmiku por. D. Rolnik, *Adam Chmara...*, s. 332–335.

⁵¹ Por. Jan Pawlikowski do A. Chmary, [Mińsk] 11 II 1789, BJ, rkps 6661, k. 64–64v. Por. też Onufry Przeradowski do A. Chmary, Mińsk 13 II 1789; [J. Chmara] do A. Chmary, Dworzyszcz 13 II 1789, *ibidem*, k. 68–69, 70–71.

⁵² Por. J. Hołyński do A. Chmary, Wilno 12[?] II 1790, BJ, rkps 6668, k. 240.

⁵³ Por. [I. Komar] do A. Chmary, Mińsk 30 I 1790, BJ, rkps 6662, k. 34v.

⁵⁴ Por. A. Chmara do Elżbiety Sapieżyny, Mińsk 12 II 1790, AGAD, Zbiór Komierowskich, rkps 12/12, s. 214. O sejmiku por. D. Rolnik, *Adam Chmara...*, s. 342–343.

Ostatecznie deputatami na nich obrano Rafała Chełchowskiego i Marcina Wańkowicza, eksśędziego grodzkiego, pod „instrumentami” dla nich podpisało się trzydziestu paru obywateli na czele z A. Chmarą i jego bratem Joachimem⁵⁵. Sejmik nie był jednak jednomyślny, kandydatów do funkcji deputackich było trzech i trzeba było wotować, oprócz wybranych M. Wańkowicza, na którego dano 119 głosów⁵⁶, i R. Chełchowskiego na kadencję wileńską, pod którego kandydaturą podpisały się 582 osoby⁵⁷, tym przegranym okazał się Joachim Oranowski z poparciem 255 obywateli⁵⁸. Tym razem jednak nie doszło do rozdwojenia sejmiku. Z wyniku sejmiku i wyboru deputatów A. Chmara mógł być zadowolony, wszak dopełnił prośb A.M. Sapiehy, które ten kierował do J. Chmary za R. Chełchowskim⁵⁹. Na sejmikach tych pomagał A. Chmarze również J. Puttkamer, ciwun żmudzki, który to wcześniej mu deklarował⁶⁰. Wydaje się, że słowa dotrzymał, choć na sejmiku mińskim był niewidoczny, to jednak mógł oddziaływać poza nim na sejmikujących. W każdym razie J. Puttkamer zaliczał się do grona politycznych pomocników wojewody mińskiego, a później aktywny był w konfederacji targowickiej.

Z politycznego punktu widzenia dla podejmowanej problematyki sejmik miński nie wnosi wiele, ten nie włączył się do dyskusji

⁵⁵ Por. Kredens na deputację Chełchowskiemu, [Mińsk] 12 II 1790, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 29, k. 87–87v; Instrument na deputację Wańkowiczowi, [Mińsk] 12 II 1790, *ibidem*, k. 88–88v. Por. też *Deputaci Trybunału...*, s. 390.

⁵⁶ Por. Wota [...] Marcinowi Wańkowiczowi ex sędziemu grodz. na sęstwo w trybunale, 10 II 1790, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 29, k. 75–78v, spis z 8 II, tu m.in. A. Chmara, Stefan Bykowski, Franciszek Uniechowski, Jan Wołodkowicz, Józef Wańkowicz, Antoni Świętorzecki, Tomasz Oborski krajczy miński.

⁵⁷ Por. Tabela wotów [...] Rafałowi Chełchowskiemu, 10 II 1790, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 29, k. 82–85, spis 8 II, tu m.in. A. Chmara, J. Wołodkowicz, J. Wańkowicz, J. Chmara, I. Daszkiewicz i Stanisław Giedroyc.

⁵⁸ Por. Wota [...] Oranowskiemu, 10 II 1790, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 29, k. 79–81v, spis 8 II, tu m.in. A. Chmara, S. Bykowski, [?] Uniechowski, Jan Pawlikowski, J. Chmara, Antoni Świętorzecki.

⁵⁹ [Aleksander Michał] Sapieha do [J.] Chmary, Wilno 27 I 1790, NGAB, f. 1324, op. 1, rkps 62, k. 29.

⁶⁰ Jacek Puttkamer, ciwun żmudzki do A. Chmary, Polany 31 I 1790, Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka (Львівська Національна Наукова Бібліотека України ім. В. Стефаника) [dalej: LNB], f. 5, op. 1, rkps 5397, s. 221.

na temat dotychczasowych dokonań sejmu⁶¹. Natomiast, co mogło być ważne dla A. Chmary, to „zaktualizowana” instrukcja sejmiku słonimskiego z 10 lutego 1790 r. W niej obywatele słonimscy uznali, że nowo zaistniałe okoliczności w państwie skłaniają do odniesienia się do nich. Godzono się z hasłem „król z narodem, naród z królem”, a za to, co się wydarzyło dotąd na sejmie, posłowie mieli podziękować. Jednocześnie nakazano, aby *pacta conventa* były zachowane, a wolność obywatelska nie była zagrożona. Wyrażano obawy co do kierunku, w którym zmierzały dyskusje nad dalszymi reformami. Obywatele słonimscy nie byli przekonani do pomysłu nadania praw mieszczaństwu, to ich zdaniem „ogólne prerogatyw krajowych nadwyrężenie i lęka się nieszczęśliwych skutków przez sąsiedzkie narody”, ale i owszem, posłowie mają starać się o uszczęśliwienie tej klasy, wszelako ustanawianie praw i „legislacja” ma zostać przy stanie szlacheckim. Nie zapomniano również o Litwie, dla której chciano szkoły rycerskiej, takiej jak w Warszawie, uformowanej przy Akademii Wileńskiej. Wspomniano w instrukcji o zagranicznej intrydze, pisano, że trzeba być ostrożnym wobec działań prawosławnych i przypomniano rzeź humaną⁶². Powiat słonimski był bliski A. Chmarze, a on sam związany był z Ogińskimi hetmaństwem, także ideologicznie powiat ten był bliski mińskiemu, a poruszane w instrukcji kwestie buntów chłopskich o podłożu religijnym były istotne dla niego, o czym wyrażał się z troską⁶³, ale też dla wszystkich obywateli mińskich i zresztą całej Litwy⁶⁴.

Biorąc pod uwagę znaczenie problemów Rzeczypospolitej, najistotniejszym zdarzeniem dla poznania opinii obywateli mińskich były sejmiki listopadowe. Miały one wybrać nowy komplet

61 Por. Z. Zielińska, *Sejmiki 8 lutego 1790 – pierwsze referendum na temat dokonania sejmu*, „Wiek Oświecenia” 1993, t. IX, s. 113–116. Brak tu istotniejszych wzmianek o sejmikach litewskich.

62 Por. Instrukcja powiatu słonimskiego, [Słonim] 10 II 1790, NGAB, f. 1737, op. 1, rkps 59, k. 567v, 568–569.

63 Por. Kopia listu A. Chmary do [Tadeusza Teodozego] Rostockiego metropolity, [b.m.] 31 VII 1790, NGAB, f. 1324, op. 1, rkps 62, k. 26–26v.

64 J. Puttkamer do A. Chmary, Błonie 14 I 1790, LNB, f. 5, op. 1, rkps 5397, s. 212.

posłów mińskich na sejm oraz określić stanowisko obywateli mińskich wobec kwestii dziedziczności tronu, było to swoiste referendum krajowe dotyczące kierunku, w jakim mają iść dalsze prace sejmu. Stanisław August w uniwersale z 28 września 1790 r. wezwał do zwołania sejmików na 16 listopada tego roku, apelując, by z troską myślano o państwie⁶⁵. Na czele tego przedsięwzięcia – sejmiku mińskiego – stał A. Chmara. Znał on wagę problemów, które miano rozstrzygać, i dobrze orientował się w sytuacji politycznej w całej Rzeczypospolitej⁶⁶. W przededniu sejmików listopadowych był w Dereczynie, ale czy miało to związek z nimi, pewności mieć nie możemy⁶⁷.

Poselski sejmik listopadowy wzbudzał w Mińsku spore emocje. Elekcja zaczęła się 16 listopada i trwała do 23 tego miesiąca. W tym czasie dokonano wyboru dwóch posłów spośród pięciu kandydatów, ten wynik – tablicę do zbierania wotów – zaniósł do grodu do oblatowania Jan Komar, starosta bukowski⁶⁸. Dokument został podpisany m.in. przez A. Chmarę, podkomorzego mińskiego A. Prószyńskiego, chorążego mińskiego Stefana Bykowskiego, podstolego mińskiego Felicjana Rudnickiego, krajczego mińskiego Tomasza Oborskiego, Józefa Żyżemskiego, Ignacego Pawlikowskiego, starostę mińskiego M.H. Brzostowskiego i Jana Wołodkowicza, że wymienimy tylko tych najznaczniejszych obywateli mińskich⁶⁹. Sejmikowi przewodził A. Chmara, ostatecznie w wyniku wielu wotowań posłem wybrano Józefa Wańkowicza⁷⁰, którego wcześniej na liście kandydatów do poselstwa umieścił

⁶⁵ Por. np. Uniwersał JKM względem sejmików do wdtwa mińskiego, 8 XI 1790, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 29, 572–572v.

⁶⁶ Por. np. Wincenty Gieysztor, cześnik trocki do A. Chmary, Troki 8 II 1790; [I. Komar] do A. Chmary, Grodno 23 IV 1790; [Piotr] Pawlikowski do A. Chmary, Warszawa 18 VIII 1790; Jan Pawlikowski do A. Chmary, Mińsk 2 XI 1790, BJ, rkps 6662, k. 41, 59, 102–103, 130; J.[ózef] Markowski, chorąży mielnicki do M. Chmarzyny, [Warszawa?] 8 I 1789, BJ, rkps 6661, k. 8v–9.

⁶⁷ Por. B.[ernard] Szwykowski do A. Chmary, Blizna 22 IX 1790, BJ, rkps 6662, k. 112.

⁶⁸ Wota obywatelskie w wyborze posłów na sejm teraźniejszy, [Mińsk] 24 XI 1790, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 29, k. 581–587.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Instrukcja na poselstwo JW. Wańkowiczowi, [Mińsk] 25 XI 1790, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 29, k. 588–589 (pod aktem 49 podpisów).

Stanisław August, a o czym A. Chmarze doniósł I. Komar⁷¹, i Jacka Puttkamera, ciwuna żmudzkiego⁷². Trzecim kandydatem był Stanisław Bohusz „Bohuszewicz”, co wywołało dyskusję i sprzeczki, tak zszedł dzień, a dla „spóźnionej pory” A. Chmara sesję salwował⁷³. Z *Wotów obywatelskich w wyborze posłów na sejm terazniejszy*, datowanych na 24 listopada, wynika, że kandydatów było pięciu, co literalnie zapisano, natomiast w zestawieniu wotowań widnieje ich czterech. Oprócz wyżej wymienionych pojawia się, co zaskakuje, podkomorzy miński A. Prószyński, natomiast brak jest drugiego kandydata do poselstwa z listy królewskiej Franciszka(?) Osztropo⁷⁴. Cenzorami wotowań, które prowadził formalnie A. Chmara, byli: M.H. Brzostowski, Franciszek Uniechowski, Jan Wołodkowicz i Joachim Chmara. Najwięcej głosów otrzymali J. Wańkowicz – 381, i J. Puttkamer – 345, natomiast przegrani, w dokumencie zapisani nie jako Bohusz a „Bohuszewicz” – 170, i A. Prószyński – 115⁷⁵. Sprawę komplikuje fakt, że A. Prószyński nie odpuszczał walki po przegranym sejmiku i w związku z nim pojechał do Warszawy, gdzie złożył manifest, w którym nagał elekcję jednego z wybranych posłów mińskich. Dopuszczono go do wystąpienia przed stanami, ale tam – jak pisze autor relacji Michał Świejkowski – zamiast mówić o sejmiku proponował księcia Józefa Poniatowskiego na następcę Stanisława Augusta, „mówiąc, iż jest z nieba zesłany na uszczęśliwienie Polski” i że prawem następstwa mu się korona należy, „od wszystkich był zahuczany”, jego zdaniem nielegalność sejmiku polegała na tym, że w laudum nie chciano umieścić zapisu o księciu Józefie jako o następcy

⁷¹ [I. Komar] do A. Chmary, Grodno 5 XI 1790, BJ, rkps 6662, k. 133.

⁷² Aktywacja instrukcji [...] Puttkamerowi i Wańkowiczowi, [Mińsk] 25 XI 1790, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 29, k. 590. Por. też Diariusz sejmiku mińskiego, AGAD, Zbiór Popielów [dalej: ZP], rkps 130, s. 519–524; Instrument na poselstwo Wańkowiczowi, 25 XI 1790, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 29, k. 588–589v.

⁷³ Aktywacja instrukcji od [...] województwa min[skiego] JWw Puttkamerowi i Wańkowiczowi, [Mińsk] 25 XI 1790, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 29, k. 600–602.

⁷⁴ [I. Komar] do A. Chmary, Grodno 5 XI 1790, BJ, rkps 6662, k. 133.

⁷⁵ Wota obywatelskie w wyborze posłów na sejm terazniejszy, 24 XI 1790, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 29, k. 581–587, tabela datowana 23 XI 1790. O sejmiku por. D. Rolnik, *Adam Chmara...*, s. 345–347.

tronu. W konkluzji M. Świeykowski informował, że sejmik miński uznany został za legalny⁷⁶. Natomiast zdziwienie w Wilnie wywołał fakt, że posłem mińskim nie został S. Bohusz, co dość niejasno skomentował J. Hołyński: „Niewiele tu mają ufnosci dobrego patriotyzmu w posłach mińskich; ile kiedy się armują posłowie na przeciw magnatów przemocy”⁷⁷. Tę informację można odczytać jako zarzut o obojętność posłów mińskich i brak ich zainteresowania sprawami całej Rzeczypospolitej; i faktycznie do aktywnych się nie zaliczali, może w ich przekonaniu jeszcze tkwiła myśl, że to nie dotyczy mińskiego?

Na sejmiku mińskim 17 listopada doszło do kreskowania i to dopiero zadecydowało o sukcesie wspomnianych wybranych posłów⁷⁸. W instrukcji przygotowanej dla posłów przed ich elekcją i przyjętej jednomyślnie⁷⁹ – zalecono zgadzać się na wybór króla *vivente rege*, a przy tym zaznaczono, że na pytanie zadane przez wojewodę mińskiego A. Chmarę, czy wolno wybierać króla za życia aktualnie panującego, była jednomyślna zgoda, podobnie jak na pytanie o kandydaturę elektora saskiego do tronu polskiego, gdyby zaś ten odmówił, to zalecano szukanie innego kandydata. W instrukcji nakazano, by posłowie zaraz po przybyciu do stolicy uczynili akces do konfederacji sejmowej⁸⁰. W instrukcji odniesiono się również do szeroko dyskutowanych wówczas kwestii społecznych. Uznawano, że kara za występki dziedzica „nad rolnika” ma być „kryminalna”, ale nie ma być dana wolność całej osadzie, bo takie ukaranie bardziej dotyka dzieci niż ojca-dziedzica „zabójcę”, co najwyżej wolność mają zyskać mieszkańcy chaty zabitego włościanina, ale nie cała jego rodzina. W kolejnych

⁷⁶ M.[ichał] Świeykowski do ojca [L.M. Świeykowskiego], Warszawa 21 XII 1790, BCz., rkps 3185, s. 237. Por. też [I. Komar] do A. Chmary, Mińsk 2 i 4 XII 1790, BJ, rkps 6662, k. 143v, 147–147v (w drugim liście informacja, że A. Prószyński złożył manifest, w którym zganił sposób prowadzenia sejmiku przez A. Chmarę).

⁷⁷ J. Hołyński do A. Chmary, Wilno 5 XII 1790, BJ, rkps 6668, k. 284.

⁷⁸ Aktywacja instrukcji, [Mińsk] 25 XI 1790, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 29, k. 600–602.

⁷⁹ *Ibidem*, k. 600. Por. też Instrukcja mińska, 25 XI 1790, Biblioteka Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk (Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka) [dalej: LMAVB], f. 17, rkps 9, k. 170–180; *Lietuvos didžiosios...*, s. 324–339.

⁸⁰ Aktywacja instrukcji, [Mińsk] 25 XI 1790, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 29, k. 590v–591v, 593.

punktach tego dokumentu wskazano na konieczność utrzymania stutysięcznego etatu wojska, optowano za wskrzeszeniem zakonu jezuickiego, bowiem on gwarantował „bogobojną edukację”⁸¹, zalecano posłom dążyć do stworzenia trybunału dla ziemi ruskiej w Mińsku i przypomniano, by prawa i przywileje wszystkie, zarówno zakonowi bazyliańskiemu, jak i metropolitom ruskim były utwierdzone. Doceniono także zasługi Tymoteusza Gorzeńskiego, referendarza koronnego, którego zalecono do pieczęci mniejszej⁸², oraz K.S. Radziwiłła i M.K. Ogińskiego, hetmana WKŁ, którzy wiele ucierpieli w ostatnich latach, również z tego powodu, że mają dobrą kordonem⁸³.

Instrukcja ta wyrażała zgodę na elekcję elektora na króla za życia Stanisława Augusta, ale nie wyrażono poparcia dla idei dziedziczności tronu⁸⁴. Niemniej w swych pozostałych postanowieniach akceptowała drogę reform wyznaczoną przez sejmujących, choć również obywatele mińscy nie zapominali o swych partykularnych interesach; tym był postulat przywrócenia trybunału w Mińsku.

Kolejny sejmik w Mińsku odbył się 7 lutego 1791 r. w refektarzu klasztoru eksjezuitów mińskich pod prezydencją podkomorzego Antoniego Prószyńskiego, „w nieprzytomności senatorów wtwa naszego”, których – jak zaznaczano – w mieście nie było⁸⁵. Sejmik w pierwszej kolejności zajął się wyborem deputatów do trybunału. Kandydatów było wielu. Ubiegali się o nie: szambelan JKM Wincenty Wołodkiewicz, kasztelanic łęczycki Ksawery Franciszek Lipski, starosta sianzeski Stanisław Wańkowicz, Joachim

⁸¹ Por. *ibidem*, k. 594–594v. O ten punkt, czy znalazł się w instrukcji pytał ksiądz Zalewski, por. Ks. [?] Zaleski do A. Chmary, Zasław 3 XII 1790, BJ, rkps 6662, k. 145.

⁸² Por. Aktywacja instrukcji, [Mińsk] 25 XI 1790, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 29, k. 599–602.

⁸³ *Ibidem*, k. 599v. Por. Instrukcja dla posłów wiłkomirskich [1790], LMAVB, f. 17, rkps 9, k. 55; Instrukcja urzędnikom ziemskim i grodzkim pttu słonimskiego, 19 XI 1790, NGAB, f. 1737, op. 1, rkps 59, k. 929v. O sejmiku por. D. Rolnik, *Adam Chmara...*, s. 347–348.

⁸⁴ Por. oceny R. Butterwick, *op. cit.*, s. 678; Z. Zielińska, „O sukcesji tronu w Polsce” 1787–1790, Warszawa 1991, s. 218.

⁸⁵ Laudum, [Mińsk] 10 II 1791, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 30, k. 134.

Oranowski, generał JKM Antoni z Jaksów Bykowski, Józef Przy siecki, szambelan JKM Antoni Zamoyski, jak napisano w laudum, oni się zalecali do funkcji przy zabranych głosach⁸⁶. Pierwszym deputatem wybrano jednomyślnie W. Wołodkowicza⁸⁷. Wybór drugiego przeniesiono na dzień następny; wtedy, 8 lutego, odstąpili wszyscy pozostali kandydaci i został tylko K.F. Lipski, który także jednomyślnie został obrany deputatem⁸⁸. Jako że W. Wołodkowicz był komisarzem cywilno-wojskowym, zaszła potrzeba znalezienia jego następcy, i tu chętnych było początkowo wielu, ale wszyscy odstąpili, ostatecznie został tylko chorąży petyhorski Onufry Gnatowski, i on 9 lutego został dokooptowany do składu komisji⁸⁹. Pod laudum podpisali się m.in. A. Prószyński, Franciszek Uniechowski, sędzia ziemski miński, Jan Wołodkowicz, Józef Wańkowicz, Ignacy Daszkiewicz, Stanisław Bohusz, Andrzej Olędzki, sędzia grodzki miński, i Michał Ślizień – łącznie 25 osób⁹⁰. Politycznie te elekcje niewiele znaczyły, wszyscy z pojawiających się kandydatów byli zwolennikami ograniczonych reform w granicach nakreślonych przez sejmik listopadowy. Wymowę polityczną miała przypuszczalnie mowa posła mińskiego Józefa Wańkowicza, który mówił o kwestiach związanych z pracami „warszawskich”⁹¹, niestety, treści tej mowy nie znamy.

Wydaje się, że część elit obywateli mińskich przyjęła Konstytucję 3 maja dobrze. Na wieść o niej 8 maja bratali się w Mińsku mieszczenie i szlachta na czele z generałem Józefem Judyckim⁹², o innych osobach relacja nie wspomina. Wiadomo, że ustawę majową zaprzysiął A. Chmara⁹³, choć nie było go w Warszawie

⁸⁶ *Ibidem*, k. 134.

⁸⁷ *Ibidem*, k. 134v.

⁸⁸ *Ibidem*, k. 135. Por. też *Deputaci Trybunału...*, s. 394.

⁸⁹ Laudum, [Mińsk] 10 II 1791, NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 30, k. 135.

⁹⁰ *Ibidem*, k. 135v–136.

⁹¹ *Ibidem*, k. 134v. O sejmiku por. D. Rolnik, *Adam Chmara...*, s. 353–354.

⁹² W. Smoleński, *Ostatni rok Sejmu Wielkiego*, Kraków 1896, s. 308.

⁹³ Zapewniał o swym oddaniu dla króla i ojczyzny i pisał, że ten sejm „roznosi po świecie wiekopomną sławę dzielnych czynów dla narodu króla”. A. Chmara do Stanisława Augusta, „spod Mińska” 27 VIII 1791, BCz., rkps 724, s. 167.

w czasie jej uchwalania. Uczynili to również kasztelan miński Szymon Zabiello i posłowie mińscy Józef Wańkowicz oraz Piotr Pawlikowski. Właściwie niepokoić mógł tylko – jeżeli chodzi o nastawienie do ustawy majowej – oficjalny protest złożony przeciw niej 4 maja 1791 r. przez J. Puttkamera, posła mińskiego wybranego w 1790 r.⁹⁴ Niestety, w swym oporze był on konsekwentny, później pojawi się już jako marszałek konfederacji targowickiej województwa mińskiego.

Zanim doszło do zawiązania konfederacji targowickiej odbył się w Mińsku jeszcze jeden sejmik, w kwestiach dotyczących reform chyba najważniejszy, bowiem zwołane wówczas sejmiki traktowano jako swoiste „referendum trzeciomajowe”, sądzono, że ewentualna wyrażona na nich akceptacja dla ustawy majowej zamknie drogę do działań opozycji. Tak się jednak nie stało, pomimo że wszystkie sejmiki uznały przeprowadzone dotąd reformy z Konstytucją 3 maja na czele⁹⁵. Na sejmiku mińskim doprowadził do tego A. Chmara oraz Kazimierz Zawisza, który „się sprawił”. Ustawę majową zaprzysiężono i 14 lutego wyznaczono delegację do Warszawy z podziękowaniem za nią. Z tą misją wysłano: Stanisława Bohusza, koniuszego pińskiego Ignacego Ratyńskiego i Michała Chedochojowskiego⁹⁶. W księgach mińskich laudum z tego sejmiku się nie zachowało⁹⁷, szczegółowego przebiegu obrad więc nie znamy. Z papierów A. Chmary wiemy tylko, że zgodnie z planem i reformą dokonano elekcji sędziów. Na sejmiku

⁹⁴ W. Smoleński, *op. cit.*, s. 49–50; W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź 1994, s. 338–339; D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego...*, s. 318. O sporach wokół ustawy majowej por. A. Grześkowiak-Krwawicz, *Czy rewolucja może być legalna? 3 maja 1791 w oczach współczesnych*, Warszawa 2011. Przeciwny ustawie też był Głos JWP Jana Jeleńskiego, starosty i posła mozyrskiego na sesji sejmowej 14 XI 1791. O krytykowanej ustawie por. W. Smoleński, *op. cit.*, s. 125. Jan Jeleński, jak sam przyznawał, 3 maja był w sejmie nieobecny. W mowie swej odnosił się też generalnie do dyskusji sejmowych toczonych od września 1791 r., por. D. Rolnik, *Województwo mińskie...*, s. 238.

⁹⁵ Por. W. Szczygielski, *op. cit.*, s. 394–396.

⁹⁶ *Ibidem*, s. 340–341.

⁹⁷ Takie laudum powinno się znaleźć w księdze nr 31. Na jej obwołucie zapisano, że obejmuje ona okres od stycznia 1792 do grudnia 1793 r., natomiast wpisy odnoszą się tylko do 1793 r. NGAB, f. 1727, op. 1, rkps 31, Księgi grodzkie mińskie (I 1792 – XII 1793).

tym wybrano również przypuszczalnie najpierw deputowanych, a w zasadzie jednego „uproszonego” S. Bohusza⁹⁸, a następnie 20 lutego rozpoczęto elekcję sędziów ziemskich⁹⁹. Prowadził ją przez kilka kolejnych dni prezydujący na sejmiku A. Chmara z pomocą wyłonionego, po wybraniu kandydatów podających się do elekcji, dwudziestoosobowego koła porządkowego¹⁰⁰. Pełnej relacji z tych elekcji nie mamy, wiadomo, że wybrano kolejno Kaspra Kostrowickiego, Jerzego [Wincentego] Moszyńskiego, komisarza cywilno-wojskowego, Joachima Chmarę, Józefa M..., Jana Lenkiewicza. Procedurze wyboru poddali się też I. Ratyński, koniuszy miński, i Stefan Swie(?), później jednak jako sędziowie się nie pojawili¹⁰¹. Kontrowersje pojawiły się natomiast przy wyborze Tomasza Oborskiego, krajczego mińskiego, tu doszło do niejasnych dzisiaj sporów i po głosach J. Wańkowicza, posła i Jana(?) Wołodkowicza, sędziego nie nastąpiła jednomyślna zgoda; podobnie niejasności pojawiły się przy głosowaniu nad kandydaturą Antoniego Bykowskiego, za którym poparcie wyraziło 100 osób, a przeciw było 41¹⁰²; on przypuszczalnie, „Nie chcąc doświadczać skutków przemocy strony na niniejszych obradach intrygującej”, prosił umysły i serca obrócić „do myśli obywatelskich” i odstąpił od dalszego kandydowania do sęstwa ziemskiego¹⁰³. Dokument, na podstawie którego opisano elekcje, jest brudnopisem i z tego

⁹⁸ *Deputaci Trybunału...*, s. 399.

⁹⁹ O nie też toczyła się walka przed sejmikami. Między innymi Robert Brzostowski zabiegał o protekcję dla swych krewnych u [Franciszka?] Uniechowskiego, sędziego mińskiego, za to gwarantował mu wdzięczność, oczywiście o ile utrzymają urzędy. Por. D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego...*, s. 330.

¹⁰⁰ Por. Koło porządkowe po wybraniu kandydatów podających się do elekcji, b.d. [1792], NGAB, f. 1324, op. 1, rkps 54, k. 106. Obok A. Chmary byli w nim m.in.: Szymon Zabiełło, Franciszek Aniskiewicz, Jan Wołodkowicz, poseł miński Józef Wańkowicz, poseł miński Piotr Pawlikowski, Kazimierz Zawisza, Jerzy Walicki, Andrzej Olędzki, Michał Tyszkiewicz i eksdeputat Stanisław Prószyński.

¹⁰¹ Relacja z sejmiku elekcyjnego sędziów, 20 II [1792], NGAB, f. 1324, op. 1, rkps 30, k. 44–45v.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ Oświadczenie Antoniego Bykowskiego, b.d. [1792], NGAB, f. 1324, op. 1, rkps 54, k. 107. Podpis A. Bykowski, komisarz cywilno-wojskowy miński, b.d. Por. Relacja z sejmiku elekcyjnego sędziów, 20 II [1792], NGAB, f. 1324, op. 1, rkps 30, k. 45v.

wynikają niejasności. Dokonano wówczas również wyborów pisarza aktowego, o który to urząd starali się: Stanisław Wańkowicz¹⁰⁴, Jan Komar, Bogusław Boharewicz i Franciszek Pietraszko¹⁰⁵. Który z nich osiągnął cel, niestety nie wiemy.

Sejmiki lutowe poparły reformy Sejmu Wielkiego i o sprzeciwie wobec nich nie znajdujemy śladu, zaś fakt, że przy elekcjach na sędziów dochodziło do sporów i tworzenia się różnych facji świadczy, że na sejmiku nikt nie mógł zmusić obywateli do wyrażenia swojej woli wobec podjętych na sejmie reform. Możemy więc założyć, że obywatele mińscy przyjęli je bez większych sprzeciwów. Wydaje się, że do reform przekonywały nie tyle same polityczne zmiany, jak kwestia zniesienia liberum veto, wolnych elekcji czy usunięcie nieposesjonatów z sejmików, brak na to jednoznacznych dowodów, ale praktyka funkcjonowania województwa i komisji cywilno-wojskowych, których działalność w Mińsku oceniano dobrze. Co więcej, komisja ta wykazała się troską o najuboższych i nakazała nie pobierać żadnych opłat za udzielanie chrztów „pod groźbą surowej kary”¹⁰⁶. Komisja mińska pilnowała też zasad wyboru rekruta, starała się tu łączyć interes wojska z interesami nowych osadników przybywających z zagranicy, nakazując zostawienie ich w spokoju, uznając kwestię zaludnienia za w tym momencie ważniejszą, tych zresztą chętnie

¹⁰⁴ Opozycyjne recesja y manifesta tudzież dekreta na rugach sejmiku składane, 1792, NGAB, f. 1324, op. 1, rkps 71, k. 31 (wymieniono tu m.in. Wańkowicza jako niemającego prawa do kandydowania, mógł nim być ów Stanisław).

¹⁰⁵ Relacja z sejmiku elekcyjnego sędziów, 20 II [1792], NGAB, f. 1324, op. 1, rkps 30, k. 45v. O sejmiku por. D. Rolnik, *Adam Chmara...*, s. 356–357.

¹⁰⁶ J. Gordziejew, *Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1789–1792)*, Kraków 2010, s. 61. W 1790 r. funkcje komisarzy cywilno-wojskowych mińskich pełnili: Ignacy Daszkiewicz; Andrzej Olędzki, sędzia grodzki; Jacek Puttkamer, ciwun żmudzki; Michał Słizień, sędzia ziemski smoleński; Tadeusz Woroniec; Stanisław Piszczacho, strażnik miński; Józef Żyżemski, szambelan jkm; Antoni Bykowski, generał; Wincenty Wołodkowicz, szambelan jkm; Maksymilian Iwanowski; Jan Suszycki, rotmistrz; Onufry Dworzecki, rotmistrz; Jerzy Moszyński, rotmistrz; Michał Oziembłowski, rotmistrz; Ignacy Unichowski; Stanisław Wańkowicz; Stefan Świda; Józef Niemorszański, rotmistrz; Mikołaj Wojniłowicz, major. Por. Rozporządzenie komisji cywilno-wojskowej mińskiej w sprawie lustracji dyków, 12 VI 1790, Litewskie Archiwum Historyczne (Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas), f. 11, op. 1, rkps 709.

przyjmowano, mieli wykonać przysięgę wierności krajowi czy „narodowi tutejszemu”¹⁰⁷. Oczywiście nie wszystko funkcjonowało idealnie¹⁰⁸, ale nastawienie komisarzy mińskich do reform i kwestii ich wdrażania musimy uznać za pozytywne, z pewnością byli to ludzie akceptujący nowe oświeceniowe idee¹⁰⁹. Zmieniał się także dawny, niechętny stosunek obywateli – również mińskich – do kwestii stacjonowania na ich terenach wojska. To wojsko miało pomagać w zachowaniu spokoju i tak starało się czynić¹¹⁰, choć dochodziło do kontrowersji w sprawie poboru rekruta i w tym względzie do nieporozumień na linii wojsko – władze cywilne¹¹¹. Zdarzały się w Mińsku nadużycia wojska w zajmowaniu kwater¹¹² czy furażowaniu¹¹³, były one naturalne, brak było przecież odpowiedniej infrastruktury¹¹⁴, ta jednak stopniowo powstawała¹¹⁵. Na wszystko trzeba było czasu, droga wskazana przez ustawodawców wydawała się większości słuszna, ta została, jak się wydaje, zaakceptowana przez elity miejskie Mińska, które też zaangażowały się w proces reformy¹¹⁶. Bez większych

¹⁰⁷ J. Gordziejew, *op. cit.*, s. 61, 81.

¹⁰⁸ *Ibidem*, s. 81–82.

¹⁰⁹ Np. kwestia wprowadzania robót publicznych dla skazanych więźniów, *ibidem*, s. 84.

¹¹⁰ *Ibidem*, s. 89–90. Konflikty się zdarzały (*ibidem*, s. 101).

¹¹¹ *Ibidem*, s. 274–277, 279, 311. Zaważmy, że owszem niechętnie, ale szlachta rekrutów dostarczała.

¹¹² *Ibidem*, s. 282.

¹¹³ Tu jedynie fakt, że sprzedawano produkty Rosjanom budzi pewien dysonans, *ibidem*, s. 295. Jednak to aspekty finansowe i ekonomiczne o tym decydowały. W Mińsku zdarzało się, że sprzedawano wojsku produkty po zawyżonych cenach. *Ibidem*, s. 296.

¹¹⁴ *Ibidem*, s. 287–288.

¹¹⁵ *Ibidem*, s. 274–277, 279.

¹¹⁶ Mińsk wysłał swych reprezentantów na drugi zjazd mieszczan do Warszawy we wrześniu 1789 r. i później na trzeci zjazd w listopadzie–grudniu 1789 r., gdzie podpisali *Akt zjednoczenia miast*, choć w Warszawie nie byli specjalnie aktywni. Por. L. Glemża, *Aktywność polityczna mieszczaństwa Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1789–1792*, „Zapiski Historyczne” 2021, t. LXXXVI, z. 1, s. 65–67. Zresztą podobnie jak ich szlacheccy koledzy – posłowie mińscy. W czasie rządów targowickich krytykowano postawy nowo wybranych po 3 maja rajców i pozbawiono ich funkcji, co tłumaczono „nieładem” w Mińsku, czemu jakoby właśnie oni byli winni. Por. Protokół konfederacji mińskiej, AGAD, Nabytki Oddziału I, rkps 151, k. 13v, zapis z 14 VIII 1792; D. Rolnik, *Województwo mińskie...*, s. 249.

wątpliwości zaakceptowano zasady związane z wprowadzonym cenzusem majątkowym, czego wyrazem było tworzenie „ksiąg ziemiańskich”, do których wpisywano szlachtę posesjonatów. Doceniano wagę edukacji, tu jednak dla obywateli mińskich niewiele się w ich nastawieniu zmieniło, już wcześniej dopominali się o uniwersytet dla Mińska, założono w mieście drukarnię, a komisja cywilno-wojskowa tego miasta starała się problem szkół niższych rozwiązać i zachęcała do ich utrzymania¹¹⁷, sam podkomorzy miński A. Prószyński założył szkoły w dziewięciu wsiach i sam je utrzymywał¹¹⁸. Co istotne, również sama instytucja komisji cywilno-wojskowej została przez obywateli mińskich zaakceptowana, co więcej, później (już po rozbiorach) za rządów Pawła I chciano jej przywrócenia¹¹⁹.

Swe pozytywne nastawienie do reform potwierdziła szlachta mińska w czasie wojny z Rosją w obronie Konstytucji 3 maja i przejmowania władzy przez konfederację targowicką. Wśród aktywnych i znaczących obywateli województwa i przeciwników ustawy majowej możemy wymienić jedynie J. Puttkamera, inni, niezależnie od animozji panujących między ich rodzinami, widocznych przecież jeszcze przy elekcjach sędziów w lutym 1792 r., stronili od nowych władz konfederackich. Jakkolwiek do żadnego spektakularnego zdarzenia, które byłoby dowodem poświęcenia dla ojczyzny i reform nie doszło, to jednak deklaracje przeciw targowicy i odsuwanie się od bieżących wypadków politycznych o tym świadczą. Taką deklarację przeciw targowicy złożył A. Chmara wraz z innymi obywatelami mińskimi¹²⁰. Podobnie postąpił

¹¹⁷ J. Gordziejew, *op. cit.*, s. 105–106, 192, 198.

¹¹⁸ *Ibidem*, s. 196.

¹¹⁹ Proszono, „aby komisja cywilno-wojskowa, która istniała z takim pożytkiem dla prowincji, przywróconą została”. T. Mizia, *Komisje porządkowe cywilno-wojskowe a szkolnictwo parafialne w okresie Sejmu Czteroletniego*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1963, t. VI, s. 85.

¹²⁰ A. Chmara do Stanisława Augusta, Słonim 10 VI 1792, BCz., rkps 920, s. 103, 105, targowicę uznał za „hańbiące naród dzieło”, gwarantował wierność królowi i deklarował poświęcenie majątków. Pod listem podpisani są też m.in.: J. Chmara, Tadeusz Woroniec, Onufry Przeradowski, Józef Żyżemski, Onufry Dworzecki, Benedykt Przysiecki, Tadeusz Wyszomirski, Dominik Przysiecki, Wincenty

Franciszek Drucki-Lubecki¹²¹, Józef Walicki¹²², już wówczas kasztelan mścisławski, a wcześniej kontrowersyjny I. Daszkiewicz¹²³ oraz inni obywatele województwa mińskiego¹²⁴.

Konfederację targowicką w Mińsku zawiązano stosunkowo szybko, bo 25 czerwca 1792 r., w obecności 162 obywateli¹²⁵, ale trzeba pamiętać, że już 4 czerwca 1792 r. Mińsk został zajęty przez generała Borysa Mellina. Zaraz też zwycięzcy przystąpili do formowania miejscowej konfederacji, w czym pomagał Ignacy Szteyn, regimentarz województwa mińskiego, wspomagany wojskami rosyjskimi, temu wszystkiemu towarzyszyła odpowiednio zbudowana aura strachu¹²⁶. Kontrowersyjny już wcześniej

Moszyński, Franciszek Markiewicz i Antoni Świętorzecki. Por. też W. Smoleński, *Konfederacja targowicka*, Kraków 1903, s. 105–106.

¹²¹ Franciszek Drucki-Lubecki do Stanisława Augusta, Seywy 10 VII 1792, BCz., rkps 921, s. 111. Por. D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego...*, s. 318.

¹²² F. Drucki-Lubecki do Stanisława Augusta, Seywy 10 VII 1792, BCz., rkps 921, s. 111; J. Walicki do Stanisława Augusta, spod Mińska 31 V 1792, AGAD, ZP, rkps 87, nlb. Por. D. Rolnik, *O postawach szlachty litewskiej wobec konfederacji targowickiej 1792*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2004, t. I, s. 80 i nast. Por. idem, *Z dziejów związku targowickiego...*, s. 319.

¹²³ Wypis z ksiąg ziemskich powiatu grodzieńskiego 8 VI 1792, BCz., rkps 921, k. 67–69, 71v. I. Daszkiewicz zauważał również, że może ulec przemocy konfederacji, ale wtedy jego akces do niej będzie uczyniony pod przymusem i jako taki nie będzie ważny. Por. W. Smoleński, *Konfederacja targowicka...*, s. 105. Por. D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego...*, s. 318.

¹²⁴ Wśród nich znajdowali się m.in. komisarze cywilno-wojskowi: Stanisław Iwaszkiewicz, Józef Wołodkowicz, Onufry Gnatowski, Trojan Świętorzecki. Por. W. Smoleński, *Konfederacja targowicka...*, s. 105; D. Rolnik, *O postawach szlachty litewskiej...*, s. 75. Por. też idem, *Z dziejów związku targowickiego...*, s. 319–320; idem, *Województwo mińskie...*, s. 242–243. Później część z nich (m.in. Józef Wołodkowicz, podkomorzy rzeczycki Stanisław Wołowicz, sędzia miński Jan Wołodkowicz i poseł miński J. Wańkowicz) wyjechała do Grodna, nie chcąc uczestniczyć w zawiązywaniu konfederacji w Mińsku. Por. *My Obywatele Księstwa Litewskiego do miasta Grodna zebrani*, Grodno 19 VI 1792, AGAD, ZP, rkps 87, k. 102–102v (w akcie tym potępiono konfederację targowicką, podkreślano, że nikt „prawie cnotliwy” i obywatel nie stawiał się do rosyjskich obozów, kogo kozactwo gwałtownie nie porwało i nie przywiodło, wszędzie słychać było groźby, wszyscy jednocześnie deklarowali wiernie stać przy ustawie majowej). Por. D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego...*, s. 320.

¹²⁵ Por. R. Šmigelskytė-Stukienė, *Lietuvos didžiosios kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius 2003, s. 71. Por. też D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego...*, s. 320.

¹²⁶ Por. W. Smoleński, *Konfederacja targowicka...*, s. 102, 105–106, 124; A. Wolański [T. Soplica], *Wojna polsko-rosyjska 1792 r.*, Warszawa 1996, s. 427, 607; D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego...*, s. 319–320.

I. Daszkiewicz wspominał, że opowiadając się za reformami, musi się asekurować, bowiem „wiele [jest tu osób] wojsku rosyjskiemu przychylnych”¹²⁷. Czy pisał tylko, by siebie usprawiedliwić, czy w istocie tak było, wydaje się, że nie. Raczej możemy stwierdzić, że elity obywateli mińskich wobec targowicy zachowały się bardzo wstrzemięźliwie. Jakkolwiek mińska komisja cywilno-wojskowa przestała działać na początku czerwca¹²⁸, to jednak wszystkie ciążące na niej obowiązki wypełniła. Spośród jej członków tylko dwóch znalazło się od razu w gronie członków konsyliarzy targowickich, to J. Puttkamer i Michał Oziębłowski. Także inni urzędnicy mińscy dystansowali się od tych bieżących wydarzeń. Pozostali, których możemy zaliczyć do elit mińskich, myśleli bardzo pragmatycznie, z ich punktu widzenia – dla ratowania, broniienia województwa mińskiego – należało wejść w struktury nowych władz, chyba właśnie dlatego w gronie konsyliarzy znalazł się S. Iwaszkiewicz, protestujący wcześniej przeciw związkowi¹²⁹.

Konfederacja targowicka województwa mińskiego składała się z osób w nim niepierwszorzędnych, ale będących pod kuratelą miejscowych elit, a ponadto mających zakodowane w sobie postępowanie zgodne zawsze z interesami województwa mińskiego, dlatego także nie dochodziło do większych spięć politycznych¹³⁰. Wydaje się, że według tych zasad postępując, w Generalności Litewskiej znaleźli się eksposeł miński J. Wańkowicz i Jan Pawlikowski¹³¹, obaj deklarowali się wcześniej jako zwolennicy ustawy

127 Na innej kopii tego tekstu znajduje się dopisek, że składa owo oświadczenie, gdyż jego dobra są nad granicą w województwie mińskim, a tam „wiele [jest osób] wojsku rosyjskiemu przychylnych”. W dołączonym liście do brata nadmieniał, że dzięki temu nie będzie tu zgubiony we wszystkim i ze wszystkim. Nie wspomina o owych dodatkach, W. Smoleński, *Konfederacja targowicka...*, s. 105. Por. D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego...*, s. 318.

128 A. Chmara do Stanisława Augusta, Słonim 10 VI 1792, BCz., rkps 920, s. 104.

129 Por. R. Śmigelskytė-Stukienė, *op. cit.*, s. 294–296.

130 Por. *ibidem*, s. 294–296, 308–311. Por. Protokół, AGAD, Nabytki Oddziału I, rkps 151, k. 1, 58v, 69v.

131 Por. R. Śmigelskytė-Stukienė, *op. cit.*, s. 115–116, 268; A. Wolański, *op. cit.*, s. 537; W. Smoleński, *Konfederacja targowicka...*, s. 115. J. Wańkowicz był synem Tadeusza, podczaszego mińskiego. Jego brat Antoni żonaty był z Sołtykówną, marszałkówną nadworną litewską. Por. S. Korwin [Kossakowski], *Trzeci maj i Targowica. Materiały do dziejów ostatniego stulecia Rzeczypospolitej Polskiej*,

majowej i zwlekali z akcesami do związku¹³², godności te jednak przyjęli, a J. Wańkowicz przemawiał nawet w Brześciu Litewskim w chwili zjednoczenia konfederacji litewskiej z koronną 11 września 1792 r.¹³³

Konfederacja mińska początkowo była mało aktywna, co wiązało się chyba z procesem jej formowania¹³⁴ oraz z dystansem obywateli mińskich do tej narzuconej koncepcji sprawowania władzy¹³⁵. Obywatele mińscy mieli świadomość, że są bliskimi sąsiadami Rosji, byli też bardzo pragmatyczni. Kwestie utrzymania majątków i zapewnienia im podstawowych warunków do funkcjonowania były bardzo ważne, chcieli silnej, ze stutysięczną armią Rzeczypospolitej, która byłaby ich państwem, a jednocześnie gwarantowała im bezpieczeństwo. Co więcej, uznawali – czy słusznie, to trudno ocenić – że zrobili wszystko, by tak się stało. Mimo wszystko dość wyraźnie wskazują na to ich deklaracje z okresu wkraczania wojsk rosyjskich na ziemie Rzeczypospolitej, w których zapewniano Stanisława Augusta o oddaniu i wierności. Pozytywne nastawienie szlachty mińskiej do reform Sejmu Czteroletniego w czasie jego trwania może nie jakieś spektakularne, ale jest widoczne, choć patrzono na nie przez pryzmat pomyślności ich małej ojczyzny, województwa mińskiego i Litwy. Wydaje się, że wraz z upadkiem ustawy majowej proreformatorskie myślenie osłabło, czemu nie należy się dziwić, bowiem zmieniła się

Kraków 1890, s. 162–163. Nie jest pewne, czy w przypadku Pawlikowskiego nie chodzi również o posła mińskiego Piotra Pawlikowskiego. Por. W. Smoleński, *Konfederacja targowicka...*, s. 268. W spisie konsyliarzy Generalności Litewskiej figuruje Jan Pawlikowski, poseł. Por. [Akta konfederacji targowickiej], Biblioteka Naukowa PAU i PAN, rkps 1241, t. II, s. 165–166. S. Korwin (*op. cit.*, s. 142) pisze tylko Jan Pawlikowski, bez określenia wcześniejszych funkcji.

¹³² Por. W. Smoleński, *Konfederacja targowicka...*, s. 268.

¹³³ Por. *ibidem*, s. 306.

¹³⁴ M.in. chodziło o kwestię przejęcia jej przez J. Puttkamera od I. Szteyna. Por. chronologię powstawania konfederacji litewskich: R. Šmigelskytė-Stukienė, *op. cit.*, s. 270–343; D. Rolnik, *Z dziejów związku targowickiego...*, s. 321.

¹³⁵ Por. np. [O. Pawłowicz] do [A. Chmary], [b.m.] 10 VIII 1792, NGAB, f. 1324, op. 1, rkps 31, k. 16v. Czytamy w liście, że Michał Kreczetnikow był zły, bo nie znalazł obywateli w Mińsku, zostali w nim sami „dyspozytorowi”. Dlatego z miasta nie chciano nikogo wypuszczać, wyjechać tylko można było za zgodą nowych – albo rosyjskich wojskowych – władz.

sytuacja polityczna, zapał oraz chyba poczucie potrzeby zmian stopniowo zanikało i ograniczało się do załatwiania bieżących problemów. Stwierdzić jednak możemy, że czasy sejmu pokazały, że spora część szlachty była gotowa do reformowania kraju na wielu płaszczyznach, proces ten jednak został gwałtownie zahamowany przez upadek państwa polsko-litewskiego.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [AGAD]
Archiwum Radziwiłłów, dz. v
Korespondencja Radziwiłłów (Daszkiewicz), rkps 2793.
Nabytki Oddziału I
Protokół konfederacji mińskiej, zapis z 14 VIII 1792, rkps 151.
Zbiór Aleksandra Czołowskiego
Korespondencja Chmarów, rkps 686.
Zbiór Komierowskich
A. Chmara do Elżbiety Sapieżyny, rkps 12/12.
Zbiór Popielów [ZP]
Diariusz sejmiku mińskiego, rkps 130.
Listy J. Walickiego i inne papiery XVIII w., rkps 87.
- Biblioteka Jagiellońska w Krakowie [BJ]
Korespondencja Chmarów, rkps 6659, 6660, 6661, 6662, 6668.
- Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie [BCz.]
Korespondencja Stanisława Augusta, rkps 724, 732, 920, 921.
Korespondencja Świejkowskich, rkps 3185.
- Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie
Akta konfederacji targowickiej, rkps 1241, t. II.
- Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka
(Львівська Національна Наукова Бібліотека України
ім. В. Стефаника) [LNB]
f. 5, op. 1, tzw. Ossolińskich
Korespondencja Chmarów, rkps 5397.
- Biblioteka Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk
(Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka)
f. 17 (kolekcja)
Instrukcje sejmików litewskich 1790, rkps 9.
- Litewskie Archiwum Historyczne (Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas)
f. 11, op. 1

Rozporządzenie komisji cywilno-wojskowej mińskiej
w sprawie lustracji dymów, 12 VI 1790, rkps 709.

Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku
(Нацыянальным Гістарычным Архіў Беларусі) [NGAB]

- f. 1324, op. 1, Archiwum Chmarów
Korespondencja Chmary, rkps 31, 43, 62.
Papiery Chmarów, rkps 27, 30, 54, 71.
- f. 1727, op. 1, Księgi mińskie
rkps 27–31.
- f. 1737, op. 1, Księgi słonimskie
rkps 59.

Wydawnictwa źródłowe

*Korespondencja ks. Karola Stanisława Radziwiłła wojewody wi-
leńskiego „Panie Kochanku” 1762–1790 ze zbiorów rodzinnych*,
wyd. K. Waliszewski, Kraków 1888.

Lietuvos didžiosios kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790),
red. R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Vilnius 2015.

Zaleski B., *Korespondencja krajowa Stanisława Augusta*, Poznań 1872.

Opracowania

Butterwick R., *Polska rewolucja a Kościół katolicki 1788–1792*,
Kraków 2012.

*Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego
1697–1794. Spisy*, oprac. A. Rachuba, P.P. Romaniuk, Warszawa 2004.

Gleńża L., *Aktywność polityczna mieszczaństwa Wielkiego Księstwa
Litewskiego w latach 1789–1792*, „Zapiski Historyczne” 2021, t. LXXXVI,
z. 1, s. 57–84. <https://doi.org/10.15762/ZH.2021.03>

Gordziejew J., *Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe w Wielkim
Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1789–1792)*,
Kraków 2010.

Grzeškowiak-Krwawicz A., *Czy rewolucja może być legalna? 3 maja
1791 w oczach współczesnych*, Warszawa 2011.

Jurgaitis R., *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus
seimelio veikla 1717–1795 m.*, Vilniou 2016.

Jusupowicz M., *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność
polityczna rodziny Zabiełłów w latach 1733–1795*, Warszawa 2014.

Kalenkiewiczówna A., *Rozkład partii Tyzenhauza na tle sejmików
litewskich*, [w:] *Księga pamiątkowa Koła Historyków słuchaczy USB
w Wilnie*, Wilno 1933, s. 121–155.

Kalinka W., *Sejm Czteroletni*, t. I, Warszawa 1991.

Korwin [Kossakowski] S., *Trzeci maj i Targowica. Materiały do dziejów
ostatniego stulecia Rzeczypospolitej Polskiej*, Kraków 1890.

- Kościałkowski S., *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski*, t. I, Londyn 1970.
- Michalski J., *Sejmiki poselskie 1788 roku*, [w:] J. Michalski, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. I, Warszawa 2007, s. 217–284.
- Mizia T., *Komisje porządkowe cywilno-wojskowe a szkolnictwo parafialne w okresie Sejmu Czteroletniego*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1963, t. VI, s. 40–92.
- Rolnik D., *Adam Chmara (1720–1805) – ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum*, Katowice 2022.
- Rolnik D., *Mińskie sejmiki poselskie w latach 1778–1786 – między problemami domowymi a światem zewnętrznym*, „Res Historica” 2021, nr 51, s. 313–338.
- Rolnik D., *O postawach szlachty litewskiej wobec konfederacji targowickiej 1792*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2004, t. I, s. 73–95.
- Rolnik D., *Sejmiki poselskie mozyrskie w latach 1778–1786 i ich reprezentanci na sejmach Rzeczypospolitej*, [w:] *Aktualne problemy historii i kultury*, Vypusk 2, Minsk 2020, s. 258–279.
- Rolnik D., *Szlachta koronna wschodnich kresów Rzeczypospolitej zabranych w II rozbiórce wobec rosyjskich władz w 1793 roku*, „Studia Historyczne” 2001, z. 2, s. 199–213.
- Rolnik D., *Tropem politycznym i ideologicznym podróży petersburskiej Adama Chmary ostatniego wojewody mińskiego (1793)*, [w:] *XVIII amžiaus studijos. 6. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Personaliai. Idejos. Refleksijos*, red. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius 2020, s. 106–116. <https://doi.org/10.33918/23516968-006005>
- Rolnik D., *Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764–1795 w świetle ich korespondencji*, Katowice 2018.
- Rolnik D., *Z dziejów związku targowickiego na Litwie. O powstaniu i działalności konfederacji mińskiej w latach 1792–1793*, [w:] *W podróży przez wiek osiemnasty. Studia i szkice z epoki nowożytnej*, red. A. Perłakowski, M. Wyszomirska, M. Zwierzykowski, Kraków 2015, s. 317–336.
- Šmigelskytė-Stukienė R., *Lietuvos didžiosios kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius 2003.
- Smoleński W., *Konfederacja targowicka*, Kraków 1903.
- Smoleński W., *Ostatni rok Sejmu Wielkiego*, Kraków 1896.
- Stankevič A., *Lietuvos vyriausiojo tribunolo veikla. XVIII amžiaus antroje pusėje*, Vilnius 2018.
- Szczygielski W., *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź 1994.
- Wolański A. [Soplica T.], *Wojna polsko-rosyjska 1792 r.*, Warszawa 1996.

Zakrzewski A.B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego epoki stanisławowskiej (do 1788 r.). Zmiany w ustroju i funkcjonowaniu, [w:] Ziemia północne Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w dobie rozbiorowej 1772–1815*, red. M. Biskup, Warszawa–Toruń 1996, s. 59–66.

Zakrzewski A.B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII w.*, Warszawa 2000. <https://doi.org/10.18778/7171-360-6.14>

Zakrzewski A.B., *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prądo – ustrój – społeczeństwo*, Warszawa 2013.

Zielińska Z., „O sukcesji tronu w Polsce” 1787–1790, Warszawa 1991.

Zielińska Z., *Sejmiki 8 lutego 1790 – pierwsze referendum na temat dokonania sejmiku*, „Wiek Oświecenia” 1993, t. IX, s. 113–125.

Sejmiks of Minsk and Minsk Citizens Towards the Reforms of the Four-Year Sejm (1788–1792)

Summary. Citizens of Minsk approached the *sejmiks* before the 1788 Sejm with the expectation of reforming the whole state. However, they wanted above all the successful development of their small homeland. This can be seen in subsequent *sejmiks*, where the main attention was paid to the election of officials, mainly deputies. It was only at the assembly in November 1790 that the citizens of Minsk supported the reforms, although they did not agree to the hereditary throne. On this point a change occurred in February 1792. This next assembly approved the Constitution of 3 May. Some of the citizens spoke against it in Minsk at that time. This was verified by the Polish-Russian war in defense of the May Act. Citizens of Minsk supported the reform camp, but they were also aware of the proximity of Russia. Later they acknowledged the advantage of the victors, but not convinced, they clung to their small homeland. Against this background, it is interesting to note the animosities between families forming the elite of the Minsk voivodeship. The bad Ignacy Daszkiewicz and the good Adam Chmara. The question remains open as to what extent the gravity of the situation, the threat of the fall of the Republic, induced the feuding families to reconcile and abandon privatism. However, it should be noted that in the Mińsk voivodeship – which is not an exception – all elite members worked together on important matters important for their small fatherlands, and making personal conflicts became of secondary importance.

Keywords: Minsk regional parliaments (*sejmiks*), Adam Chmara, provincial elites, small homelands, Constitution of 3 May, Targowica Confederation